

4. Індекс корупції CPI-2015. Лише на один бал піднялась Україна у світовому рейтингу сприйняття корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/oficial/5741.html>. – Назва з екрана.

5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовт. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 50–51. – Ст. 2057.

6. Збірка актів законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (з коментарями та роз'ясненнями) / уклад. : С. С. Бичкова, Я. В. Котляревський, М. В. Лошицький [та ін.]. – Київ : Ваіте, 2017. – 1052 с.

7. Павлов Д. М. Протидія відмиванню коштів та фінансуванню тероризму як фактор забезпечення економічної безпеки держави та протидії корупції: теоретико-правовий аспект / Д. М. Павлов // Публічне право. – 2017. – № 1 (25). – С. 33–41.

Предборський В. А. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансового права та фіскального адміністрування Національної академії внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ТЕОРІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Економічна наука, зокрема дослідження процесів тіньової економіки, у її сучасній системно-методологічній конфігурації перебуває в стані кризи. Її найсуттєвішими проявами, на думку А. Гальчинського, є глибокі системні суперечності, які виявляються на методологічному рівні – на рівні філософії економічної науки, обґрунтування фундаментальних гіпотез, що визначають загальну логіку сучасних суспільних трансформацій, лише з урахуванням яких можливо

розраховувати на результативність нормативної функції економічної теорії [1, с. 4].

Загальновідомо, що економічна наука, окрім нормативної функції, виконує ще й функцію позитивної економіки – аналізу наслідків економічної політики та розроблення висновків про доцільність конкретних стратегій національного розвитку. Однак цих функцій економічній науці для забезпечення необхідного рівня процесу пізнання в їх системній цілісності в сучасних умовах вже недостатньо. Одним із суттєвих функціональних обмежень економічної науки є її відстороненість від аналізу системи дисфункціональних явищ, що, зокрема, становить проблему тіньової економіки.

Економічна наука, з огляду на характер її сучасного предмета та методу, досить далека від систематичного аналізу суспільно небезпечних і шкідливих побічних ефектів певних економічних дій і господарських рішень. В економічній теорії донині вважається еkleктикою об'єднання в межах єдиної системи логічно сутнісних характеристик економічного ладу, виробничих відносин (те, що мало б існувати) і деформованих відносин, які переродилися (економічних паталогій), що ведуть до їх подальшої криміналізації та виникнення феномена тіньової економіки. Але на практиці таке об'єднання виявляється фактом, моментом реального розвитку суспільства.

Наукова теорія – це широка та всеосяжна форма суспільних, логічно зв'язаних системних знань про відповідну сукупність явищ діяльності, яка визначається системною організацією самого матеріального світу. Адже вся об'єктивна дійсність є складною мегасистемою, а кожна окрема сфера дійсності є визначеною структурою. Однак якщо окремі сфери дійсності – суть системи різних рівнів, то і теорії, що відтворюють у теоретичному знанні сутність цих явищ, екзогенні та ендогенні зв'язки цих систем, також становлять сутність системи [2, с. 291–292].

Таким чином, теорію тінізації економіки, формування якої необхідно розпочати, слід усвідомлювати як широку галузь знань, що розкривають закономірності генези, функціонування та розвитку сукупності явищ тінізаційної деформації економічних відносин, детермінаційний та причиновий їх комплекс, механізми функціонування та базові засоби протидії,

механізми економічної детінізаційної санації суспільних відносин. Теорія тінізації економіки становить часткову теорію економічної науки, найбільш тісно зв'язаної із сегментом теорії деформації економіки державного сектору [3].

Теорія тінізації економіки є логічно побудованою системною організацією категоріального апарату теоретичного пізнання та подальшого розвитку комплексу проблем нездатності держави [4, с. 14–15].

Предметом теорії тінізації економіки слід визначити:

- вивчення категоріального складу, системи та методів теорії тінізації, структурного устрою тіньової економіки, її суб'єктів та об'єктів, механізмів і закономірностей функціонування, особливостей проявів на певних етапах розвитку, діапазону розповсюдження;

- пізнання детермінації та причинності тінізації економічних відносин, тінізаційної дисфункції соціальних інституцій, особливостей прояву детермінаційного та причинного комплексів за конкретно-історичних умов;

- удосконалення економічних і через методологічний ланцюг зв'язків із правової, інституційної протидії тіньовим процесам у сфері економічних відносин;

- діяльність наукових, законодавчих і виконавчих, зокрема правоохоронних інституцій держави та недержавних органів, аналітичних центрів та їх наукового забезпечення щодо створення економічних передумов запобігання тінізації різних секторів економіки суспільства;

- постійний аналіз тенденцій у розвитку тіньових процесів і діяльності їх сегментів, оцінка відповідності загрози з їх боку діяльності державних та недержавних інституцій щодо протидії їх розвитку, а також рівня їх наукового забезпечення, рефлексія щодо стану самої теорії тінізації економіки, що здійснюється з метою вдосконалення теоретичного забезпечення, організації та управління науковим процесом.

Загальноновизнано, що вивчення соціальних відхилень (соціальної девіації) у межах будь-якої однієї науки, наприклад кримінології, зокрема економічної, було б недостатнім. Найширший комплекс сегментів тіньової економіки – так звана «сіра економіка», «неформальна економіка», «прикордонна економіка», тіньова економіка «інституційної

компліментарності», «недружного поглинання», наркоманії, проституції тощо виходять за вузькі межі кримінології, можливості її методологічного інструментарію. Це зв'язано з тим, що правопорушення, злочини становлять лише незначну частину всіх видів соціальних відхилень, а кримінальне покарання є лише однією із багатьох можливих санкцій [5, с. 8–12].

Ситуація ускладнюється ще більше у зв'язку з тим, що за існуючої ситуації з дослідження девіаційних процесів в економічній сфері із їх пріоритетних сегментів вилучені найбільш складні, небезпечні, стрижневі, консолідуючі навколо себе та активізуючі вторинні кола економічної девіації, до яких належать, передусім, ті з них, що виникають у системі державного управління. Таким чином, економічні науки, не реалізувавши свою функцію щодо методологічного забезпечення дослідження цих явищ у межах свого предмета, далі економічної кримінології (яка почала формуватися як наука, і ще далі через ланцюжок методологічних зв'язків циклу інших дисциплін – адміністративного, кримінального права та процесу тощо, не виконують своєї методологічної функції щодо забезпечення в гносеологічному й онтологічному аспектах комплексу захисту економічної безпеки держави.

Більшість досліджень із проблем економічної девіації здійснюють у межах кримінології, педагогіки, психології, соціології. З огляду на це, їх об'єктом є переважно поведінка окремої особи як суб'єкта девіації. Водночас до кола останніх належить діяльність макросуб'єктів економічних дисфункцій, таких як держава та її окремі інституції, елітний підприємницький корпус, діяльність регіональних, політичних еліт у їх взаємозв'язках та комунікаційній взаємодії тощо. Різноманітні прояви корупційних, бюрократичних деформацій в діяльності державних інституцій, політичних, недержавних установ часто соціально небезпечні, аніж індивідуальна антисупільна поведінка. Діяльність вищезазначених суб'єктів економічних дисфункцій як певна їх система повинна набути представництва в спеціальній теорії дослідження – як сукупності методів і теоретичної системи – теорії тінізації економіки.

Формування будь-якої теорії потребує визначення, відмежування кола її об'єктів. Причому слід відповісти на запитання: у яких зв'язках соціальні відхилення в економічній

сфері, що стосуються об'єкта вищезазначеної теорії, перебувають з іншими, близькими до них явищами? Чи належать усі соціальні відхилення та близькі до них негативні процеси в економіці до кола об'єктів теорії тінізації економіки? На ці питання слід відповісти негативно.

Небажані явища в суспільно-економічній практиці мають різну назву: їх іменують як асоціальні, негативні, девіантні, соціальні аномалії, соціальні патології, деструктивні тощо. Не всі з цих понять з економічної сфери є рівнозначними, не всі вони належать до об'єктів теорії тіньової економіки.

Передусім, слід звернути увагу на рівень соціальної небезпеки, який визначають певним поняттям. Так, наприклад, якщо змістом поняття «соціальне відхилення у сфері економічної діяльності» та «девіантність» є відхід від вимог соціальної норми, однак за умов їх невходження, невихід у сферу стійкої асоціальної поведінки, – то поняття «соціальна патологія» однозначно визначає саме такий перехід та високу соціальну небезпеку цього негативного явища.

Поряд із порушенням соціальних (економічних, правових, моральних, політичних та інших) норм, що регулюють діяльність окремих інституціональних економічних суб'єктів, існують й інші явища та процеси, які мають негативне спрямування, але прояв яких важко чи неможливо пов'язати з економічною діяльністю певних інституційних суб'єктів. Такими є, наприклад, циклічні, глобальні економічні кризи, об'єктивно існуючі економічні розриви в економічній структурі та диспропорції, небажані тенденції в демографічних, міграційних процесах тощо. Вони становлять фонові явища, але водночас мають суттєво факторний, кумулятивний вплив на прояв основних об'єктів тінізаційного процесу.

До кола об'єктів теорії тінізації економіки належать, на нашу думку, дослідження економічних відносин, що виникають у зв'язку з виникненням і функціонуванням економічних дисфункцій соціальних інституцій, передусім держави, які зумовлюють знаходження інших економічних суб'єктів поза режимом ефективної взаємодії з ними та їх впливом.

Дисфункція соціального інституту в економічній сфері зумовлює посилення режиму неефективної взаємодії та впливу на суспільство, що означає втрату якості регулювання й

контролю, такими основними шляхами: 1) дисфункція соціальної інституції зумовлює соціально-економічну напругу та конфліктність через те, що інституція не здатна виконувати покладені на неї функції (виникає дисфункційна структура діяльності соціальних інституцій); 2) утрата інституцією суспільної функції призводить до виникнення двох негативних ефектів – перенесення негативного ефекту від деформаційного стану інституції на дію об'єктів їх впливу та на виникнення компенсаційної заміни функції інституції, що втратила свої функції, на інші – тіньові, а отже, негативні; 3) дисфункція соціальної інституції, що триває досить довго, негативно впливає на систему цінностей; морально-етичний стан суспільства, його мотиваційну структуру, спричиняючи деформацію всієї соціально-економічної інфраструктури; 4) дисфункція соціальних інституцій викликає зсув всієї соціально-економічної структури в бік її архаїзації, активної появи перетворених, маргінальних економічних форм; 5) збитки від дисфункції соціальних інституцій особливо негативно впливають на діяльність системи правоохоронних органів, зумовлюють їх вторинну дисфункцію, переродження.

Перебудова методології дослідження сучасних системних трансформацій, переосмислення широкого комплексу наукових постулатів мають ґрунтуватися на таких засадах:

– аналізуючи тіньові процеси, слід базуватися на їх дослідженні не як окремих, маргінальних явищ, а як системної девіантної діяльності – суспільної «патології», що становить органічну, суттєву частину загальних суспільних процесів. Відповідно, необхідно ґрунтуватися на системній протидії їм, зокрема, синхронізованому реформуванні системи кримінальної юстиції;

– суспільна наука, зокрема теорія тінізації, повинна враховувати абсолютне значення змішаних гібридних процесів у залежних країнах, належність тіньових явищ (корупції, що базується на гібридизації сфер – бізнесу та влади й гібридизації функцій – владних і бізнесових) саме до гібридних, що обмежує ефективність звичайного державного контролю за ними;

– тінізаційним процесам притаманні синергетичне посилення, самоорганізація, тобто формування на базі процесів із більшою ентропією, процесів – з меншою ентропією, їх

самоускладнення, посилення тіньової складової, наприклад, формування сучасного «світового тіньового закулісся»;

– слід звернути увагу на особливість сучасних процесів тінізації, їх ґрунтування на базовому провідному відношенні тінізації – перманентність процесів владно-тіньового перерозподілу власності та влади (замість інвестиційного перерозподілу);

– слушним варто вважати використання як системного засобу такого тіньового перерозподілу інтенсивних типів зростання тіньової економіки на основі «революції менеджменту» – формування розширеної системи «ноосфери» тіньового менеджменту – макрорейдерства (розвиток тіньових приватизаційних процесів, конвертаційних центрів, «віртуальної» економіки тіньових фінансових, валютних криз, інфляційного зростання, утворення та діяльність паразитарних елітних бізнес-структур (Росукренерго), використання війн, революцій для паразитарного збагачення тощо);

– доцільним є обчислення рівня тінізації на основі дослідження рівня дисфункційності системи державної влади як провідного чинника тінізації, формалізації окремих показників функцій державного управління, а отже, отримання інтегральних показників тінізації.

Сучасна епоха – це епоха системної зміни домінуючого економічного простору. У зв'язку з цим відбувається найсуттєвіша ротація відносин офіційно-системний – неофіційний позасистемний елемент, що позначається на визначенні зони тіньового простору та його елементної адреси.

Список використаних джерел

1. Гальчинський А. Економічна наука: проблеми методологічного оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 4–13.

2. Андреев И. Д. Диалектическая логика / И. Д. Андреев. – М. : Высш. шк., 1985. – 367 с.

3. Предборський В. А. Теорія тіньової економіки у системі сучасних наук / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – Вип. 11. – С. 3–7.

4. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора / Дж. Ю. Стиглиц. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.

5. Социальные отклонения. Введение в общую теорию / В. Н. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц, Ю. В. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1984. – 320 с.